

רעיון לענין ברכת אבות ולענין סמכינן גאולה לתפילה

בענין סגל"ת (=סמכינן גאולה לתפילה), לפי גמ' ברכות דף ד' ע"ב פליגי רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אם סגל"ת בערבית, אבל כ"ע ס"ל דבשחרית סגל"ת. והנה בבלי לא נזכר טעם מדוע צריכים לסמך גאולה לתפילה, רק מדוע שונה מעריב משחרית לענין זה, אבל לא לגבי עצם הדין של סגל"ת. ובירושלמי אמנם נזכר נימוק, מובא בט"ז או"ח סי' קי"א ס"ק א', ובתרי" לברכות ד"ד ע"ב מביאים בשם רבנו יונה שני טעמים.

ולפעד"נ להציע טעם אחר, והוא שיש קירבה טבעית בין גאולה לברכה ראשונה של תפילה. דהנה יש להבין מהו טיבו של ברכה זו ברכת אבות, שהיא הראשונה לשלושת ברכות השבחה? ונראה שעיקרה -- ענין הגאולה. וכן משמע מעצם נוסח הברכה, "וזכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם...מלך עוזר ומושיע ומגן" וה"ה חתימת הברכה, "מגן אברהם" שהגנה זו היא היא הגאולה שהקב"ה הבטיח לאבות האומה החל מאברהם אבינו. ועל כן מובן מאליה מדוע סגל"ת, שההפסק איננו בין שני נושאים נפרדים אלא בין שני נושאים דומים ואף זהים.

אולם נימוק זה משמש היטב רק לשיטת רבי יוחנן ולכל הראשונים (רי"ף ורמב"ם ועוד ועוד) שפסקו כמותו שסגל"ת גם בערבית, אבל מה נאמר לשיטת ריב"ל ולה"ר עמרם גאון (עי' בשלמי גבורים לרי"ף שם) שפסק כמותו שאין צורך לסגל"ת בערבית (ולפיכך תיקנו קדיש בין שמע לשמ"ע ללמד שאין סגל"ת), שלכאורה אותו הנימוק לסגל"ת בשחרית משמש גם לערבית ומאי שנא האי מהאי.

ולפע"ד יש לבאר לפי שיטה זו שיש הבדל דק אבל חשוב בין גאולה דשחרית לגאולה דערבית, ואם אמנם יש רציפות ניכרת בין גאולה לתפילה, דהיינו ברכת אבות-גאולה כמ"ש לעיל, בשחרית, אינו כן בערבית. דהנה המעיין היטב בנוסח שקבעו חכמינו גם בפסוקי הגאולה גם בברכת אהבה הקודמת לשמע ישראל, יוכח לדעת שיש שינויים הבולטים לעין ושיש בשינויים אלה כדי לפרנס שיטת ריב"ל ורע"ג.

בברכת אהבה בשחרית יש שני נושאים: מתן ולימוד תורה, שהוא רוב הברכה, וגם ענין גאולה, "והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ותוליכנו קוממיות סלארצנו כי א-ל פועל ישועות אתה". א"כ ברכה זו שהיא בעיקרה ברכת התורה וגם ברכה על מצות ק"ש (כך כתב הרע"ג, ודבריו הובאו ברא"ש לברכות (דף ), כוללת ג"כ יסוד הגאולה ומכינה אותנו עוד טרם באנו לקרוא את השמע להיות ער לצלילי הגאולה העתידה.

והברכה אחרי ק"ש של שחרית, ברכת הגאולה שהיא המשך לסוף פרשה ג' של ק"ש, "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים", מתמקדת על נושא הגאולה, אבל לא כל כולה, כי מעורב בתוכה גם ענין לימוד התורה: "אשרי איש שישמע למצותיך ותורתך ודברך ישים על לבו".

נמצא שרמזים אלה יש בהם ללמדנו שכל סדנא דק"ש ושמ"ע חד הוא, שתורה וגאולה לפני השמע קודמים לשמע, שגם היא מורכבת מיסודות תורה ("ושננתם לבניך וכו'") וגאולה ("אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים"), ואח"כ ברכת הגאולה שתוכנה גאולה ותורה, וזה קשור לשמ"ע שתחילתה ברכת אבות שהיא השבח של גאולה. הרי לפנינו רציפות נפלאה שההפסק מפסידה. ואם אין זכר לדבר, סימן לדבר יש, והוא שבגאולה דשחרית כבר נשמעים הדים לברכה ראשונה של תפילה: "עזרת אבותינו אתה הוא מן ומשיע וכו'", בעין הקדמה למלים "מלך עוזר ומושיע ומגן" מברכת אבות. ולפיכך רציפות זו מוכרח שתהיה שלימה ובלתי-נפסקת.

אבל כשבאים לעיין ולדקדק בנוסח המקביל בערבית, נראה ששונה הדבר משחרית, שבברכת אהבה של ערבית אין זכר לנושא של גאולה רק תורה ומצוות, ובברכת הגאולה היא כולה מצומצמת לנושא זה של גאולה ואין בה שום זכר לתורה ומצוות, ואף אין בה ההדים לנוסח ברכת אבות שמצאנו בשחרית. וראה גם זה פלא שחתימת הברכה בשחרית היא "הבוחר עמו ישראל באהבה", ובאמצע הברכה נקבע שהבחירה היא גם לשם תורה ומצוות גם לשם גאולה, ואילו בערבית שאין זכר לגאולה בברכת אהבה, החתימה היא סתם "אוהב עמו ישראל" ללא זכר לבחירת עם ישראל.

וכל זה בא ללמדנו שבערבית אין שום רציפות בין גאולה לתפילה, דהיינו בין שמע לשמ"ע, כי זה לחוד וזה לחוד. השמע של ערבית על שתי הברכות הסמוכות לה מהוה יחידה עצמאית בלי קשר ישיר לשמ"ע. היא מתחילה בתורה (ברכת אהבה), עוברת לתורה וגאולה (ק"ש) ומסיימת בגאולה (גאל ישראל) ואין הנושאים מעורבים וקשורים אחד בתוך השני כמו שמצאנו בשחרית. ולפיכך הגאולה של ערבית שונה מזו של שחרית ואינה ענין לברכת אבות אף כי היא גם היא תוכנה גאולה.

היוצא לנו מזה שלשימת ריב"ל ורע"ג שמע ושמ"ע בערבית מנותקים זה מזה בעצם תוכנם, ושיש סמוכין לשיטתם מנוסח הסידור גופא.